

УДК 821.162.3

РАМАН ЁЗАФА ТОМАНА «САКРАТ» ЯК ЭПАПЕЯ ДУХОЎНАГА І ГРАМАДСКАГА ЖЫЦЦЯ СТАРАЖЫТНАГРЭЧАСКАЙ АФІНСКАЙ ДЗЯРЖАВЫ

А. У. ВОСТРЫКАВА^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Аналізуецца чэшскі гістарычны раман Ё. Томана «Сакрат», які стаў значнай з’явай літаратурнага жыцця, паколькі ўвабраў у сябе прыкметы гістарычнага і сацыяльнага раманаў. Адзначана, што твор пашырыў тэматычнае поле і мастацкія прынцыпы гістарычнага рамана 1970-х гг. у Чэхаславакіі. Паказана, што перад чытачом раскрываецца вобраз старажытнагрэчаскага філосафа Сакрата на фоне духоўнага і грамадскага жыцця Афінскай дзяржавы ў перыяд яе росквіту і паступовага заняпаду. Робяцца высновы пра тое, што Ё. Томан звяртаецца да мадэрнізацыі, асучаснівае вобраз філосафа, але ў цэлым стварае псіхалагічна прапрацаваны і ўсебаковы яго партрэт, а таксама галерэю гістарычных персанажаў. Сцвярджаецца, што канцэптуальнымі характарыстыкамі вобраза Сакрата становяцца яго прыхільнасць да матэрыялізму, жыццялюбства, пакланенне сонцу і пазітыўнае стаўленне да феномена смеху. Заўважана, што ў мастацкай структуры твора выкарыстоўваюцца прыёмы фантастычнага дапушчэння, літаратурнай гульні, што праяўляецца ў інтэрмецце – устаўных главах, дзе аўтар сустракаецца са сваім героем і размаўляе з ім на розныя тэмы. Адзначана, што важную ролю ў рамане адыгрываюць жаночыя вобразы. Разглядаюцца такія мастацкія прыёмы, як ліставанне персанажа, вулічныя песні. Выяўляецца роля маналогаў і дыялогаў у творы.

Ключавыя словы: чэшскі гістарычны раман XX ст.; Ёзаф Томан; эпапея духоўнага і грамадскага жыцця; вобраз Сакрата; актуалізацыя вобраза; прыёмы фантастычнага дапушчэння і гульні, інтэрмецце; партрэтныя характарыстыкі; псіхалагізм; выкарыстанне ліставання персанажаў і песень; ключавая роля маналогаў і дыялогаў; частая змена апавядальнага рытму.

РОМАН ЙОЗЕФА ТОМАНА «СОКРАТ» КАК ЭПОПЕЯ ДУХОВНОЙ И ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ ДРЕВНЕГРЕЧЕСКОГО АФИНСКОГО ГОСУДАРСТВА

Е. В. ВОСТРИКОВА¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Анализируется чешский исторический роман Й. Томана «Сократ», который стал значимым явлением литературной жизни, так как соединил в себе признаки исторического и социального романов. Указано, что произведение расширило тематическое поле и художественные принципы исторического романа 1970-х гг. в Чехословакии. Отмечено, что перед читателем раскрывается образ древнегреческого философа Сократа на фоне духовной и общественной жизни Афинского государства в период расцвета и постепенного упадка. Сделаны выводы о том,

Образец цитирования:

Вострыкава А. У. Раман Ёзафа Томана «Сакрат» як эпапея духоўнага і грамадскага жыцця старажытнагрэчаскай Афінскай дзяржавы // Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Філалогія. 2017. № 3. С. 30–36.

For citation:

Vostrykava A. V. The novel of Josef Toman «Socrates» as an epic of the spiritual and social life of the ancient Greek Athenian state. *J. Belarus. State Univ. Philol.* 2017. No. 3. P. 30–36 (in Belarus.).

Автор:

Елена Владимировна Вострыкова – кандидат филологических наук, доцент; доцент кафедры славянских литератур филологического факультета.

Author:

Alena V. Vostrykava, PhD (philology), docent; associate professor at the department of Slavic literatures, faculty of philology. vostrikova72@mail.ru

что Й. Томан прибегает к модернизации, осовремениванию образа философа, но в целом создает его психологически проработанный и всесторонний портрет, а также галерею исторических персонажей. Утверждается, что концептуальными характеристиками образа Сократа являются его приверженность к материализму, жизнелюбие, поклонение солнцу и позитивное отношение к феномену смеха. Замечено, что в художественной структуре произведения используются приемы фантастического допущения, литературной игры, что проявляется в интермеццо – вставных главах, где автор встречается со своим героем и беседует с ним на разные темы. Показано, что важную роль в романе играют женские образы. Рассматриваются такие художественные приемы, как переписка персонажа, уличные песни. Выявлена роль монологов и диалогов в произведении.

Ключевые слова: чешский исторический роман XX в.; Йозеф Томан; эпопея духовной и общественной жизни; образ Сократа; актуализация образа; приемы фантастического допущения и игры, интермеццо; портретные характеристики; психологизм; использование переписки персонажей и песен; ключевая роль монологов и диалогов; частая смена повествовательного ритма.

THE NOVEL OF JOSEF TOMAN «SOCRATES» AS AN EPIC OF THE SPIRITUAL AND SOCIAL LIFE OF THE ANCIENT GREEK ATHENIAN STATE

A. V. VOSTRYKAVA^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

The article analyzes the Czech historical novel of Josef Thoman «Socrates», which became an important phenomenon of literary life, as it united the signs and role of historical and social genres. In our opinion, the novel expands the thematic field and artistic principles of the historical novel of the 1970s in Czechoslovakia. Before the reader the image of the ancient Greek philosopher Socrates is revealed on the background of the spiritual and social life of the Athenian state during the heyday and gradual decline. The article concludes that the Czech author resorts to modernization, modernizing the image, but in general we face a psychologically elaborated and comprehensive portrait of the main character, as well as a gallery of historical characters. The conceptual core of the image of Socrates is his materialism, love of life, sun worship and a positive attitude to the phenomenon of laughter. The artistic structure of the work uses techniques of fantastic assumption, literary play. This is manifested in intermezzo – insert chapters, where the author meets with his hero and talks with him on various topics. In the work, this is analyzed in detail. Important in the novel are the female images. We consider such artistic techniques in the novel as character correspondence, street songs. Monologues and dialogues play an important role.

Key words: Czech historical novel of the twentieth century; Josef Toman; the epic of spiritual and social life; image of Socrates; actualization of the image; techniques of fantastic assumption and play, intermezzo; portrait characteristics; psychology; use of correspondence characters and songs; the key role of monologues and dialogues; frequent change of the narrative rhythm.

Чэшская проза 1970-х гг. – літаратура, поўная дысанансаў, на якую наклалі адбітак час і гісторыя. У краіне пасля дэмакратычных 1960-х гадоў, пасля Пражскай вясны, часу літаратурнага разняволення і розных эксперыментаў пачалася так званая нармалізацыя, тоесная савецкаму перыяду застою. Класавае разуменне мастацтва і сацыялістычныя падыходы ў той час яшчэ не пусцілі глыбокіх каранёў, але вульгарызатарскія тэндэнцыі 1950-х гг. у літаратуры трывала захоўваліся ў памяці. Паступова зноў набіралі сілу тэндэнцыі гістарычнай маніпуляцыі, і калі ў 1960-я гг. папулярным быў антыдагматызм, то ў 1970-я гг. зноў з'яўляецца нарматывізм. Улічваючы гэтыя акалічнасці гістарычнага і літаратурнага развіцця, можна канстатаваць значную дыферэнцыяцыю прозы акрэсленага дзесяцігоддзя. Узнікае неабходнасць разгледзець і па-новаму асэнсаваць працэсы ўзаемаадносін чалавека і гісторыі, убачыць ролю асобы ў барацьбе за чалавечы прагрэс, прасачыць магчымасці гарманічных адносін індывідуума і грамадства. Чэшскі даследчык Б. Докаўпіл зазначаў, што «гістарычны раман у 1970-я гг. уззяў на сябе ролю сацыяльнага рамана пра сучаснасць, паколькі многія пісьменнікі эмігравалі, некаторыя пайшлі ў апазіцыю, многія тэмы сталі табуіраванымі»¹ [1, s. 28]. Такім чынам, у іерархіі літаратурных жанраў гістарычны раман, які ўключыў у сябе і функцыі рамана сацыяльнага, стаў займаць вельмі важнае месца. У тагачаснай чэшскай літаратуры пачаўся рэнесанс гістарычнай прозы. Значна пашырылася

¹ Тут і далей пераклад наш. – А. В.

наменклатура аўтараў: да гістарычнага рамана звярталася і старэйшае пакаленне пісьменнікаў (В. Капліцкі, М. В. Кратахвіл, У. Нэф, Н. Фрыд і інш.), і тыя, хто пачаў пісаць гістарычную прозу ў 1960-я гг. (У. Кёрнер, О. Данек, І. Шотала, А. Плудэк), і маладое пакаленне аўтараў (В. Ржыга, В. Эрбен, К. Жачак). Літаратуразнаўца Б. Докаўпіл вылучаў гістарычную сацыялістычную прозу і прозу гуманістычнага характару (гл. [1, s. 28]).

Ёзаф Томан (1899–1977) – паэт, раманіст, драматург, які належыць да аўтараў менавіта другога кірунку. Пісьменнік мае багатую біяграфію: ён скончыў гандлёвую акадэмію, быў банкаўскім служачым, працаваў у Італіі на берагах Адрыятыкі, у Празе. Ездзіў у Грэцыю. Стаў займацца літаратурай і перайшоў на працу ў выдавецтва. У гады Другой сусветнай вайны з’яўляўся членам нелегальнай рады інтэлігенцыі. Шмат кніг напісаў на тэму італа-іспанскай даўніны. На думку ўкраінскага даследчыка В. І. Шаўчука, «з імем Томана звязана пашырэнне тэматычных абсягаў і мастацкіх прынцыпаў чэшскага гістарычнага рамана 1970-х гг.» [2, с. 174]. Раман «Сакрат» Ё. Томан напісаў у 1975 г., за два гады да ўласнай смерці (суаўтарам выступіла яго жонка, вядомая чэшская пісьменніца М. Томанава, аднак традыцыйна ў літаратуразнаўстве твор суадносіцца толькі з імем Ё. Томана). Паводле ацэнкі даследчыкаў, «кніга стала самабытным укладам у традыцыі чэшскага мыслення пра сэнс чалавечага быцця» [3, s. 380].

Апошні раман Ё. Томана вяртае чытача ў антычнае мінулае чалавецтва. Пісьменнік не толькі паказвае складаную асобу філосафа, але і стварае шырокі вобраз Афін часоў Перыкла (V ст. да н. э.), Пелапанескіх войнаў, дыктатуры 33 тыранаў, якая ўсталявалася пасля паразы Афін ад Спарты. Рускі літаратуразнаўца А. Малевіч у прадмове да рускага выдання твора ў перакладзе Н. Аросевай адзначаў: «“Сакрат” – монараман. Усе астатнія дзеючыя асобы круцяцца вакол галоўнага героя, як планеты вакол Сонца. Аднак і іншыя персанажы рамана паказаны дастаткова выразна, а многія з іх – нетрадыцыйна» [4, с. 15]. Даследчык вызначае жанр твора як раман-біяграфію, але, на нашу думку, мастацкае і тэматычнае палі, прапанаваныя Томанам, значна шырэйшыя. Аўтары сапраўды ўводзяць чытача ў атмасферу Афін, апісваюць многія чалавечыя лёсы. Сакрат выступае сучаснікам Арыстафана, Эўрыпіда, Платона, Эўкліда, Фідзія. Можна пагадзіцца са сцверджаннем В. І. Шаўчука пра тое, што «“Сакрат” – не біяграфічны раман, а эпапея духоўнага і грамадскага жыцця старажытнагрэчаскай Афінскай дзяржавы ў перыяд росквіту і паступовага заняпаду. Гэта было “залатое” стагоддзе афінскай рабаўласніцкай дэмакратыі часоў яе правадыра і стратэга Перыкла і яго паслядоўнікаў» [2, с. 176].

У цэнтры рамана – вобраз старажытнагрэчаскага скульптара і філосафа Сакрата (469–399 гг. да н. э.). Галоўны герой з’яўляецца шукальнікам гармоніі. У разуменні Ё. Томана дамінантнай рысай сакратаўскай асобы становіцца сінтэз розуму, пачуцця і волі. Ідэал яго філасофіі – не толькі спалучэнне прыгажосці цялеснай і душэўнай, але і здольнасць волі авалодаць страсцямі і розумам, дысцыплінаваць пачуцці. Пісьменнік паказвае Сакрата як чалавека канкрэтнай гістарычнай эпохі, афінскага грамадзяніна, які са сваёй дзяржавай пражывае залатое стагоддзе Перыкла і бачыць заняпад Афін пасля Пелапанескіх войнаў і тыраніі Крыція. Сакрат выступае як член калектыву, грамадзянін, які знаходзіцца ў пастаянным кантакце з людзьмі, ведае іх радасці і няшчасці. Яго вучэнне практычнае, ён хоча выправіць хібы, заганы людзей. Яго філасофія не абстрактная, як у папярэднікаў. Сакрат імкнецца палепшыць свет і чалавека. Сам Ё. Томан пісаў: «Гэта мой улюбёны тып: вясёлы народны філосаф, поўны аптымізму... і такі ж невынішчальны аптыміст, якім быў мой бацька, якім я адчуваю сябе» [5, s. 26].

Перад намі праходзяць 70 гадоў жыцця філосафа – ад яго нараджэння да самай смерці. З рамана паўстае рознабаковы вобраз Сакрата-мысляра і Сакрата-чалавека. Мы даведваемся, што ён сын павітухі Фінарэты і скульптара Сафранікса. Рос як усе афінскія дзеці. Пераняў майстэрства і талент бацькі. Марыў сваё жыццё звязаць са скульптурай. Вылепіў тры выявы харыт для Парфенона, прататыпам якіх была каханая Сакрата Карына, з якой ён збіраўся ажаніцца. Любіў выступаць у спаборніцтвах па бегу, удзельнічаў у Пелапанескіх войнах. Калі Сакрат вярнуўся з вайны дадому, даведаўся, што бацькоў забрала эпідэмія, а каханую выдалі замуж за багацея. Праводзячы героя праз гады маладосці, каханне, ваенныя дарогі, філасофскія шуканні ажно да самай яго смерці, аўтар пазіцыянуе Сакрата як плебейскага філосафа, які бавіць час на афінскіх вуліцах і заўсёды размаўляе з людзьмі: *Я простой человек. Обыкновенный и незамысловатый. Мне приятнее складывать человека, чем разнимать его на части. Правда, я сначала его на части разбираю, но затем собираю обратно. Скульпторы берут лучшее от десятка мужчин и десятка женщин и отдают это одной статуе. Так и я мечтал поступать с живым человеком, с его образом мыслей, с его чувствами. Все меня сверлила одна мысль: мать моя принимала беспомощных червячков – отец высекал в камне взрослых, совершенных людей; и никто на свете не думал о том, что же происходит между двумя этими состояниями, какое внутреннее развитие проделывает такой червячок, пока не станет взрослым. Кто же вложит в человека знания, кто научит его мыслить, научит добродетели и поведет его к благу? Ну вот, я и попробовал заняться этим* [6, с. 349–350], – так характарызуе Сакрат самога сябе.

Абапіраецца Ё. Томан на партрэты, створаныя вучнямі старажытнагрэчаскага філосафа, – Платонам і Ксенафонтам. У большай ступені вобраз Сакрата ў рамане адпавядае апісанням Ксенафонта, паколькі чэшскі пісьменнік быў упэўнены, што Платон у сваіх дыялогах укладваў у партрэт настаўніка ўласнае ідэалістычнае разуменне свету. Томан паказвае Сакрата басаногім барадачом, заўжды апранутым у адзін і той жа палатняны хітон і карычневы гіматый. Гэта чалавек, у якога мала патрэб, але які прагне добра і прыгажосці для ўсіх, ад беднага людю на рынку да сыноў багаццяў, якія прэтэндуюць на ролю першага стратэга.

Чэшскі творца прыводзіць некалькі партрэтных замалёвак старажытнагрэчаскага філосафа, якія дазваляюць прасачыць за тым, як ён змяняецца. У маладосці Сократ паўстае як чалавек сярэдняга росту, з моцнымі нагамі, шырокімі плячамі, выпуклымі грудзямі і магутнымі рукамі каменячоса. Гэта скульптар, мастак і спартсмен. Потым ён набывае хрэстаматыйнае аблічча, вядомае з гісторыі: басаногі мудрэц, які лузгае семкі нават на судзе і да ўсіх чапляецца з размовамі. У інтэрмецца Сократ распаўвае пра тыя змены, што адбыліся з ім з цягам часу: *Я был уже не прежний гибкий юноша, а бородатый брюхан, лупоглазый, с толстыми губами и лысиной* [6, с. 121]. Ён таксама падкрэсліваў, што яго цягнула ад камянёў да жывых людзей.

Да цэнтральнай постаці Сакрата вядуць усе нізі афінскага свету. Чэшскі пісьменнік паказвае філосафа ў шматлікіх стасунках і ўзаемазвязях: з сябрамі дзяцінства, каханымі жанчынамі, гетэрамі, вучнямі, настаўнікамі, слыннымі творцамі – Фідзіем, Эўрыпідам, Арыстафанам, стратэгам Перыклам і Аспазіяй. Як мяркуе А. Малевіч, «галоўная праблема рамана – узаемаадносіны героя і народа» [4, с. 16]. Сократ неаднойчы гаворыць пра неабходнасць народнай улады, бо, калі яе няма, у дзяржаве пануе жаж, нешта разбураецца ў самім чалавеку. Галоўны герой шмат разважае таксама пра мастацтва кіраваць людзьмі і дзяржавай: *Искусство правителя – самое сложное из всех человеческих занятий. Человек, поставленный на первое место в общине, обязан многое знать, уметь, быть рассудительным и отважным, и надо, чтобы в разуме его и в сердце была гармония добра и красоты. Можно ли научиться искусству правления? Я убежден, что – да* [6, с. 287]. Для Сакрата ўзорам кіраўніка робіцца Перыкл.

Перад намі ў творы паўстае псіхалагічна прапрацаваны і ўсебаковы партрэт героя. Гэтаму спрыяюць не толькі шматлікія непасрэдня партрэтныя апісанні Сакрата. Яго вобраз і асоба раскрываюцца праз учынкi і ў яшчэ большай ступені – праз шматлікія маналогі і дыялогі філосафа, якія адлюстроўваюць яго ўнутраны свет, погляды і вучэнне, пакінутае людзям. Сократ звяртаецца да свайго вучня Крытона: *Смотри: ткач золотой нитью описал древние события. А я писать не могу. Я должен разговаривать. Мне необходим живой диалог, столкновение мыслей, чтобы то с одной, то с другой стороны рассмотреть все, что так запутано и противоречиво. Когда же мне успеть еще и записывать мгновенно вспыхнувшие мысли и слова?* [6, с. 240]

Асоба Сакрата падаецца таксама ў супрацьпастаўленні з вобразам яго вучня Алквіяда, расповеду пра лёс якога Ё. Томан адводзіць многія старонкі рамана. Бедны плебей і аматар жыцця Сократ прапаведуе ўмеранасць і ўнутраны спакой. Прыгажун Алквіяд паказаны паспяховым, яскравым, таленавітым чалавекам, якога, тым не менш, разрываюць страсці. Ён праходзіць праз здраду радзіме, непрыняцце сучаснікамі і памірае ад рук забойцаў. Лёс усіх герояў арганічна ўпісаны ў жыццё Афін перыяду Пелапанескіх войнаў. Паказваецца, што Эладу пакутліва раздзіраюць супярэчнасці і крываваы міжусобицы: «Томан пастаянна шукае эмацыянальны нерв часу, які ён апісвае» [3, с. 380].

Канцэптуальнымі характарыстыкамі вобраза Сакрата сталі яго прыхільнасць да матэрыялізму, жыццялюбства, сонцапаклонства і пазітыўнае стаўленне да феномена смеху. Калі Сократ нараджаецца, ён смяецца, а не плача. Гэтым, на думку В. І. Шаўчука, «акцэнтуюцца прытчавы характар жыцця і вучэння філосафа» [2, с. 174]. Да пралога аўтар падбірае эпіграф з Дэмакрыта пра тое, што смех – прывілей багоў і людзей. Ды і сам Сократ на старонках рамана шмат разважае пра значнасць смеху. У гуртку сваіх прыхільнікаў, які прызвалі «мыслільняй Сакрата», філосаф казаў сваім вучням: *Разве смех мешает серьезности? По-моему, к серьезному лучше идти дорогой веселья* [6, с. 93]. Ужо знаходзячыся ў турме, у чаканні смерці, філосаф заўважаў у размовах з сябрамі: *Серьезная работа и веселость – это две половинки сердца. Без серьезности человек становится капризным, легкомысленным, поверхностным. А без веселости – ожесточенным, сухим, непримчивым, не верящим в жизнь* [6, с. 460].

Галоўны бог для Сакрата – Геліяс. Аўтары рамана падкрэслівалі: *Сократ больше любит солнце, чем тень* [6, с. 34]. Пазней, на судзе, філосафа папракалі гэтым, заўважаючы, што ён клянецца сабакам, а не багамі. Сам суд становіцца трыумфам мысляра і яго вучэння, але дэмас быў падкуплены. Прамова Сакрата бачыцца як зварот да сумлення афінскіх грамадзян. Апошнія дні філосафа поўняцца мужным трагізмам і мудрасцю. Каханая Мірто прыносіць на смертнае ложа філосафа свае абрэзаныя залатыя валасы і залатаквет. Апошняя, што прамовіў вялікі афінянін, былі словы: *В каждом человеке солнце – только дайте ему светить* [6, с. 465].

Цэнтральнымі ў рамане становяцца сцэны палемікі Сакрата з сафістам, суда і смерці героя. Як адзначаў А. Малевіч, «аўтары рамана здолелі сканцэнтраваны дзеянне вакол некалькіх кульмінацыйных момантаў, перамяжоўваючы іх своеасаблівымі інтэрмецца, якія робяць нас сведкамі ўяўных дыялогаў пісьменніка з героем» [4, с. 17]. Сцэна суда выступае апагеям перамогі філасофіі і ладу жыцця Сакрата. Мысляра абвінавачваюць у непрызнанні багоў, якія прапаведуюцца дзяржавай, ва ўвядзенні новых багоў, разбэшчванні моладзі, падрыве моцы дзяржавы. Супраць сямідзесяцігадовага філосафа выступаў непаспяховы паэт Мілет, якому, як і дэмасу, плацілі за галасаванне грошы. Томан малюе Сакрата на судзе спакойным і годным чалавекам, які не баіцца вынясення прысуду: *Внешний облик Сократа ни в ком не возбуждал жалости. Перед ними не жалкий бедняк, не запуганный старичишка, один вид которого остановил бы руку присяжного, готовую кинуть черный боб в урну. Сократ и в семьдесят своих лет статный, крепкий, выглядит куда моложе. Тело его, чаще открытое солнцу, чем прячущееся в тени, приобрело цвет почвы гудийских виноградников и по контрасту с белым хитомом кажется еще смуглее. Это тоже молодит Сократа. Но резко всего противоречит возрасту лицо, округлое лицо, не исчерченное старческими морщинами, лицо, несущее густую, мягко-волнистую окладистую бороду. Нельзя сказать об этом сильном лице, что оно улыбается; но и отрицать этого нельзя. Лицо Сократа излучает силу воли, радостное веселье и свет* [6, с. 380]. Сократ не абараняе сябе, а расказвае пра сваё жыццё і філасофію. Ён сцвярджае, што ніколі не быў песімістам і не бачыць свет у чорных фарбах, тлумачыць людзям, што яшчэ маладым чалавекам ён быў апантаны ідэяй фарміраваць і ляпіць замест нерухомых целаў душы жывых людзей. Сократ хацеў, каб сярод мармуровай прыгажосці Афін жылі людзі, такія ж прыгожыя, высакародныя і высокія духам. У адказ на ўсе абвінавачванні філосаф казаў, што мэтай яго вучэння было шчасце і асабісты дабрабыт кожнага чалавека і ўсёй краіны. Для апраўдання яму не хапіла некалькіх галасоў. Перыяд перад смерцю (а гэта быў цэлы месяц) становіцца часам разважанняў і размоў з сябрамі, сустрэч з каханай Мірто. Паказваецца чалавечая веліч і непакіснасць героя, які змог захаваць сілу духу і волі і не паддацца суму і страху ў чаканні непазбежнага. Вельмі характэрна, што Сократ адмаўляецца ад уцёкаў, падрыхтаваных яго вучнямі і вельмі пажаданых для ўлады. Мысляр заўважае пасля суда: *Сократа ли судили? Судили вообще человека? О нет! К смерти приговорили правду – вот почему так возмущены Афины!* [6, с. 416].

Аўтар асучаснівае вобраз свайго героя: «Яго метада – гэта актуалізацыя і мадэрнізацыя, а не прынцыпы гістарычнай канкрэтнасці. Аўтарскі падыход знаходзіцца ў супярэчнасці з гістарычным часам і псіхалогіяй героя, што ўтварае арганічную аснову твора» [1, с. 36]. Сам Ё. Томан тлумачыў гэта наступным чынам: «Я наўмысна ўзмацніў некаторыя рысы Сакрата і зрабіў больш пэўнай яго гістарычную місію, каб тым самым павялічыць уздзеянне твора на сучаснага чытача» [7, с. 456–457]. Таму Сократ Ё. Томана – матэрыяліст, атэіст, прыхільнік дэмакратыі. У прадмове да першага выдання аўтар таксама акцэнтаваў увагу на бунтарскім, язычніцка-ерэтычным характары свайго героя, прыбліжанага да сучаснага жыцця і яго ідэалаў настолькі, што нават аддаліўся ад Сакрата, вядомага па гістарычных крыніцах. Гэты вобраз выступае як папярэднік нашых уяўленняў пра справядлівасць, што найбольш яскрава выяўляецца ў палеміцы Сакрата з сафістам Гіпіем пра законы і чалавечую свабоду. Гэты эпізод фактычна ўзяты Ё. Томанам з кнігі Ксенафонта «Успаміны пра Сакрата». Аднак у Ксенафонта Сократ выступае як абаронца чалавечых законаў, дадзеных багамі. У чэшскага ж пісьменніка ён абараняе законы, зыходзячы з класавага прынцыпу, выступае за абмежаванне багатых. Такім чынам, у творы Ё. Томана погляды Сакрата сацыяльна дэтэрмінаваныя.

На думку чэшскага літаратуразнаўцы Ш. Улашына, у рамане назіраецца прамая палеміка чэшскага пісьменніка з Ф. Ніцшэ, які лічыў Сакрата песімістам (гл. [8, с. 91]). Томан паказваў антычнага філосафа вялікім аптымістам. У трактоўцы Ф. Ніцшэ Сократ выступаў як праціўнік грэчаскай трагедыі, дэкадэнт; у Ё. Томана ён паказаны як адукаваны чалавек, прыхільнік раўнапраўя жанчын, першы ў гісторыі філосаф, які даследаваў чалавека і быў упэўнены ў тым, што лёсы вызначаюцца не багамі: *Боги дали людям возможность во всех своих действиях, при решении всех дел руководствоваться знаниями. Поэтому следует развивать разум человека, показывать ему, что полезно, а что нет, что добродетель, а что – порок. Но прежде всего человек должен познать самого себя. Тогда он поймет, способен ли он к той или иной деятельности, способен ли выполнить доверенную ему задачу или иное дело, поставленное перед ним. Заглянуть в самого себя столь же необходимо, как и видеть окружающее. Человек должен чутко прислушиваться к самому себе, чтобы расслышать тот внутренний голос, которым говорит в человеке божественное, предостерегая от опасностей* [6, с. 328].

У мастацкай структуры рамана «Сократ» выкарыстоўваюцца прыёмы фантастычнага дапушчэння, мастацкай гульні. Гэта інтэрмецца – часткі рамана, у якіх аўтар твора Ё. Томан сустракаецца са сваім героем Сократам і размаўляе з ім на розныя тэмы. Як мяркуе Б. Докаўпіл, інтэрмецца ўведзена чэшскім пісьменнікам у тэкст, каб пераадолець вялікія часавыя разрывы паміж главамі рамана. У гэтых частках паказваецца канфрантацыя мінулага і сучаснасці. На думку літаратуразнаўцы, інтэрмецца можна

было б выкрасліць з рамана, і кнізе гэта не пашкодзіла б, бо гэтыя структурныя часткі дэманструюць недадуманасць аўтарскай канцэпцыі (гл. [1, s. 38]). Даследчык Ш. Улашын таксама негатыўна ацэньваў выкарыстанне інтэрмеца ў мастацкай тканіне рамана (гл. [8, s. 93]).

На наш погляд, не варта так крытычна ацэньваць падобныя сучасныя, у нейкай ступені постмадэрнісцкія, пасажы дадзенага мастацкага твора, паколькі ў інтэрмеца герой характарызуе самога сябе, тлумачыць уласныя ўчынкі і дзеянні, а таксама набліжае нас да разумення адпаведнай эпохі і сваёй пазіцыі. Гэта ажыўляе твор, надае яму гулівасці і сучаснай інтэрактыўнасці. Літаратуразнаўца В. І. Шаўчук лічыць, што «ў інтэрмеца адбываецца перакрываўнае часу мінулага і сучаснага. Гэта прыём кандэнсацыі раманнай прасторы і часу на абмежаванай плошчы» [2, с. 184]. Сам аўтар у рамана тлумачыць з'яўленне інтэрмеца наступным чынам: *Незадолго до появления Сократа я решал трудную задачу: как поведать читателю обо всем том, что произошло за эти два десятка лет прежде всего с самим Сократом, но и с Афинами, со всей Элладой. Пожалуй, можно воспользоваться случаем, чтобы осведомить читателя о событиях тех лет, почерпнув сведения из самого достоверного источника: непосредственно из уст моего героя* [6, с. 115].

Вельмі важнымі ў рамана з'яўляюцца жаночыя вобразы: перш за ўсё постаць жонкі Сакрата Ксанціпы, а таксама яго каханай Карыны, гетэры Феадаты, яе дачкі Цімандры і апошняй каханай філосафа Мірто. Ксанціпа паказана пісьменнікам вельмі нетрадыцыйна: не як сварлівая жонка, вобраз якой замацаваны ў гістарычных анекдотах, а як разумная, нават трагічная асоба. Сократ так характарызаваў Ксанціпу: *Встанет, подобная Артемиде, чуть выдвинет вперед красивую ножку, левую руку вбок, правую поднимет изящным жестом, откроет ротик – и полетят слова к покупателям, к родителям, ко мне, да со свистом – не слова, а туча стрел, не речь – персидская скачет конница! О, верьте мне, дорогие друзья, очень и очень многим следовало бы поучиться у нее. Изучать богатство выражений, подражать своеобразной решительной манере, перенимать интонации и так далее. А какой она знаток синонимов! Слышали бы вы, сколькими меткими сравнениями из царства природы и духа умеет она сказать* [6, с. 173–174]. Ксанціпа самааддана выходзіць сына Сакрата Лампрокла, моўчкі пераносіць наведванні Сакратам гетэры Феадаты, пастаянны недахоп грошай. Маладая дзяўчына Мірто, апошняе каханне Сакрата, жыве ў яго доме і дапамагае Ксанціпе па гаспадарцы. Але і гэта вытрымлівае жонка філосафа. Магчыма, сілы ёй надае каханне і павага да Сакрата. *Этот человек ни в чем не уступил бы Ясону, Ахиллу и Одиссею, а уж тем более божественному Силеу. Но что в нем было лучше всего, то это взгляд, завораживающий, но не так, как завораживает взгляд змеи, от которого цепенеет жертва; этот взгляд покорял сиянием доброты, и от него сразу становилось радостно и легко,* – так думала Ксанціпа [6, с. 145].

Мастацкую адметнасць твора, акрамя згаданых інтэрмеца, стварае шэраг літаратурных прыёмаў. Так, Ё. Томан выкарыстоўвае ў рамана ліставанне асобных персанажаў. Тут можна згадаць ліст афіняніна Лепціна да пляменніка пра заняпад Афін пасля залатога веку Перыкла. Неаднойчы ў мастацкай тканіне аўтар ужывае песні: іх выконвае Феадата-гетэра і сам Сократ (яго вулічныя песні): *Славься, Дионис, сын бога, Дионис, / Ты, людей утеха, приносящий жар, вина даритель, / Виноградною увенчанный лозою! / Ты ее плодами, соком сладким / Нас освобождаешь от тяжелых мыслей, / Отгоняешь горестные беды, дружбу насаждаешь, / Ты творец и раздаватель счастья* [6, с. 89].

Важная роля ў творы адводзіцца дыялогам і маналогам: менавіта ў такой форме падавалася вучэнне Сакрата. Адчуваецца, што Ё. Томан і М. Томанава з'яўляюцца аўтарамі шматлікіх п'ес, бо маналогі і дыялогі рамана маюць высокі ўзровень распрацаванасці, сведчаць пра літаратурнае майстэрства пісьменнікаў. У тэксце дзеянне мае вялікае, але ўсё ж другаснае значэнне, бо аснову твора складаюць філасофскія дыспуты і размовы. Акрамя таго, В. І. Шаўчук вылучаў «частую змену кадраў і апавядальнага рытму» [2, с. 184]. Безумоўна, трэба адзначыць і вострае псіхалагічнае напружанне, якое ствараецца аўтарамі.

Такім чынам, раман чэшскага пісьменніка Ё. Томана «Сократ» з'яўляецца сапраўднай эпапеяй духоўнага і грамадскага жыцця старажытнагрэчаскай Афінскай дзяржавы. Аўтар стварае мастацкую энцыклапедыю, і ў працэсе чытання яго твора праз шматлікія культурныя, матэрыяльныя і духоўныя рэаліі мы не толькі спасцігаем жыццё і вучэнне старадаўняга філосафа Сакрата, але і складаем у сваім уяўленні карціну тагачасных грэчаскіх Афін, яе літаратуры, мастацтва, палітычных і грамадскіх варунак.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Dokoupil B. Čas člověka, čas dějin. Poznamky k vyvoji české historické prózy 1966–1986. Praha : Československý spisovatel, 1988.
2. Шевчук В. І. Новітній чеський роман. Київ : Наукова думка, 1983.
3. Slovník české literatury 1970–1981. Praha : Československý spisovatel, 1985.

4. Малевиц О. Предисловие // Тoman Й., Tomanova M. Сократ. М. : Радуга, 1983.
5. Toman J. Změňtese // Literární měsíčník. 1974. Č. 3. S. 26.
6. Toman Й., Tomanova M. Сократ. М. : Радуга, 1983.
7. Toman J. Sokrates. Praha : Žatva, 1975.
8. Vlašin Š. Ve škole života. Praha : Československý spisovatel, 1980.

References

1. Dokoupil B. [Time of man, time of history. Remarks on the development of Czech historical prose 1966–1986]. Praha : Československý spisovatel, 1988 (in Czech).
2. Shevchuk V. I. [New Czech novel]. Kyiv : Naukova dumka, 1983 (in Ukrainian).
3. [Dictionary of Czech Literature 1970–1981]. Praha : Československý spisovatel, 1985 (in Czech).
4. Malevich O. [Foreword]. In: Toman J., Tomanova M. [Sokrates]. Moscow : Raduga, 1983 (in Russ.).
5. Toman J. [Change!]. *Literární měsíčník*. 1974. No. 3. P. 26 (in Czech).
6. Toman J., Tomanova M. [Sokrates]. Moscow : Raduga, 1983 (in Russ.).
7. Toman J. Sokrates. Praha : Žatva, 1975 (in Czech).
8. Vlashin Sh. [At school life]. Praha : Československý spisovatel, 1980 (in Czech).

*Артыкул паступіў у рэдкалегію 06.06.2017.
Received by editorial board 06.06.2017.*